

НАЦІОНАЛЬНА СТАНДАРТИЗАЦІЯ: ВИКОРИСТАННЯ ВІДДІЄСЛІВНИХ ІМЕННИКІВ У НОРМАТИВНИХ ДОКУМЕНТАХ

М. Вакулєнко, кандидат фізико-математичних наук, старший науковий співробітник,
Інститут філології Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка, м. Київ

НАЦИОНАЛЬНАЯ СТАНДАРТИЗАЦИЯ. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ОТГЛАГОЛЬНЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В НОРМАТИВНЫХ ДОКУМЕНТАХ

М. Вакулєнко, кандидат физико-математических наук, старший научный сотрудник,
Институт филологии Киевского национального университета им. Т. Г. Шевченко, г. Киев

NATIONAL STANDARDIZATION. THE USE OF VERBAL NOUNS IN REGULATORY DOCUMENTS

M. Vakulenko, Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Senior Scientist,
Institute of Philology of National Taras Shevchenko University of Kyiv

Актуальність цього дослідження зумовлена тим, що в Україні досі не вироблено єдиного, чіткого наукового підходу до стандартизації термінів, у тому числі представлених віддієслівними іменниками. Ще у 1997 році Тарас Кияк писав: «через відсутність методологічних засад для стандартизації української термінології наші перші вітчизняні стандарти хибують недовершеністю, плагіатом, мовними покручами, нечіткістю дефініцій...» ([1]). Метою цієї роботи є визначення деяких особливостей утворення та семантики українських віддієслівних іменників стосовно стандартизації відповідних термінів. У безпосередньому зв'язку з цим питанням розглядаються деякі затверджені стандарти та публікації, зокрема [2, 3].

У додатку Г до стандарту [2] та [3] наведено «нормативні форми подання віддієслівних іменників на позначення дії (недоконаного процесу), події (доконаного процесу) та висліду дії разом з дієсловами, від яких ці іменники походять». У цих двох роботах не враховано пропозиції щодо вживання

У статті розглядаються питання використання віддієслівних іменників під час розроблення нормативних документів. Порівняно з російською в українській мові є різні форми одного віддієслівного іменника, правила застосування яких чітко не визначені. У стандартизації є випадки використання невідповідної форми таких іменників, що призводить до втрати необхідного змісту вимог.

віддієслівних іменників, наведених у роботах співробітників Інституту філології [4]. Крім того, під час розроблення цього стандарту до співробітників Київського національного університету не звертали ні як до потенційних його авторів, ні як до рецензентів. Під час формування нової української термінології слід урахувувати дослідження всіх провідних фахівців, які опікуються цим питаннями, тим паче, що правильність застосованих термінів безпосередньо впливає на якість національних стандартів.

Фахівці Інституту філології Київського національного університету пропонують таке вживання віддієслівних іменників.

Існує певне протиставлення форми з нульовим закінченням (чи форми з закінченням ~а) та форм із фіналлю ~ння: *уява* (багата) — *уявлення* (про атом);

Від дієслів доконаного виду (насамперед тих, які закінчуються на *-ити*) найчастіше утворюються іменники з фіналлю *-ення*: *відхилити — відхилення, виробити — вироблення, звести — зведення, змістити — зміщення*. Проте цей морф виникає і в іменниках, утворених від дієслів недоконаної форми: *вести — ведення, знаходити — знаходження, наводити — наводження; відноситися — відношення*. Отже, і формальні ознаки, які могли б недвозначно вказувати на вид, у віддієслівних іменниках відсутні.

Таким чином, немає достатніх підстав переносити ознаки виду на іменники — адже це спотворює семантичне навантаження відповідних словотвірних суфіксів і збіднює мову.

Якщо якої-небудь форми не існує в мові, то замість неї уживається інша. На позначення явища замість форми з нульовим закінченням чи закінченням *-а* найчастіше «позичається» форма з *-ення*, що відповідає разовій (короткочасній) дії: *навантаження, напруження* [механічне], *зниження температури, повернення* [назад]. Іноді — якщо для розглядуваного процесу найхарактернішою є не разова дія, а повторювана — вживається форма з *-ування/-ювання* чи *-ання/-яння*: *інфрачервоне випромінювання* (складається з багатьох актів висилання проміння); *зникання сигналу* (відбувається раз по раз). Іноді безафіксна форма позначає разову дію: *поворот* [на певний кут]. Якщо не існує форми на позначення тривалої чи повторюваної дії, то замість неї вживається наявна: *вилітання, відкидання, зношування, повертання* [назад; на певний кут].

Отже, англійському терміну *substitution* відповідають чотири українських слова з нетотожними значеннями: *заміна* (явище); *замінення* (разова дія); *замінання* (тривала дія); *замінювання* (повторювана дія). *Обігрів* — це явище, *обігрівтя* — разова дія, *обігрівання* — тривала та повторювана дія. Зауважмо, що в російській мові такі тонкощі, як правило, не розрізняються — хоча й тут є певні тенденції до розділення понять: наприклад, запозичені слова з фіналлю *-ція* позначають здебільшого явище та разову дію (*активация*), а з *-ирование* — тривалу та повторювану (*активирование*).

У багатьох випадках, коли увага не акцентується на якості дії, форми з нульовим закінченням (чи закінченням *-а*), які відповідають явищу, та іменники з фіналлю *-ння*, що описують певний тип дії, є взаємозамінними. У цьому розумінні слова в групах *збір — збирання, розробка — розроблення — розробляння — розроблювання, передача — передання — передавання* тощо можна вважати синонімами. Зауважимо, що термін *вимір* не належить до групи *вимірювання — виміряння — вимірення*, тому що має зовсім інше значення.

Але якщо ми підкреслюємо разовість, короткочасність дії — доречною є форма на *-ення*: *розроблення стандарту відбулося швидко*. Якщо наголошуємо на тривалості процесу, то вживаємо форму на *-яння/ання*: *розробляння стандарту було тривалим*. Якщо процес час від часу переривався, то варто скористатися формою на *-ювання/ування*: *розроблювання стандарту поновлювалося щоразу, як з'являлися кошти*. Якщо ж увага не акцентується на особливостях процесу, то вживаємо форму з нульовим закінченням (чи закінченням *-а*). Цей варіант єдино можливий у випадку, коли йдеться про ряд процесових понять: *розробки наших фахівців тривають; розробки треба розширити*. На відміну від іменників із фіналлю *-ння*, форми з нульовим закінченням (чи закінченням *-а*) завжди мають граматичні ознаки числа (однини чи множини). Це важливий атрибут іменника, який істотно впливає на точність відтворення поняття. Тому в парадигмі термінів-іменників, утворених від одного й того ж дієслова, ми вважаємо саме такі форми основними.

Наведемо ще кілька прикладів уживання віддієслівних іменників у науковому стилі. **Відхилення** стрілки амперметра, яке ми щойно спостерегли, свідчить про виникнення індукованого струму в колі (разова дія). **Відхилювання** стрілки амперметра, яке ми спостерігали щоразу, коли замикали коло, свідчить про виникання індукованого струму в колі (повторювана дія). **Відхиляння** стрілки амперметра свідчить про повільне наростання струму в колі (тривала дія). Всі **відхили** у значеннях струму фіксуються приладом (явище). Зауважмо, що всім чотирьом українським формам відповідає одна-єдина російська — *отклонение*.

Таке трактування віддієслівних іменників було застосовано в практичній термінографічній роботі, зокрема в [4], чотиримовному «Англійсько-німецько-російсько-українському комп'ютерному словнику фізичних термінів» [10] та в «Тлумачному словнику з фізики» [11].

Але є багато форм віддієслівних іменників, для яких авторам «Додатків» нелегко буде визначити, де явище, де процес і де наслідок — наприклад, у парах: *оповідь — оповідання, зупинка — зупинення, напруга — напруження, стоянка — стояння, знижка — зниження, вибірка — вибирання*. Під час проведення робіт зі стандартизації доцільно враховувати, що мова не підлягає правилам, які намагаються вигадати деякі розробники та експерти стандартів, у тому числі й ТК СНТТ.

Щодо поняття «події». Словник [5] тлумачить подію як «те, що відбувалося або відбулося, сталося; явище, факт суспільного або особистого життя» — що не збігається з трактуванням події в згаданому стандарті. Подія може означати і «недоконаність», ▶

і «доконаність», і явище. У фразі «зараз ми є свідками незвичайної події» ідеться про подію, яка розгортається у нас на очах. Отже, лексема «подія» не містить у собі протиставлення «доконаності» щодо «недоконаності», як це намагаються подати «укладачі» додатку Г згаданого вище стандарту. Подія — поняття, яке в більшості випадків зводиться до явища як сукупності різноманітних дій, що зайвий раз підтверджує правильність саме запропонованого у цій статті підходу до вживання віддієслівних іменників.

На погляд автора цієї статті, розробники ДСТУ 3966-2000 не достатньо врахували сутність віддієслівних іменників, зокрема: *під навантагою* — замість нормативного *під навантаженням*, *чищення* (97.180) — замість правильного *чистка*, *створювання та використання* — замість правильного *створення та використання*.

Таким чином, застосування викладеного в цій статті підходу до вживання віддієслівних іменників сприяло б, на нашу думку, підвищенню наукового рівня національних стандартів.

ВИСНОВОК

На цей час формування української термінології потребує встановлення чітких правил застосування віддієслівних іменників. Ці правила повинні засновуватися на врахуванні загальних правил української мови та самої сутності цих іменників, а також сприяти розвитку технічної української мови, правильності та чіткості висловлювання вимог нормативних документів. Безпідставні вигадки щодо застосування віддієслівних іменників під час науково-технічної експертизи нормативних документів сприяють тільки накопиченню безглуздя у цих документах. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Кияк Т. Проблеми тактики українського термінотворення // Українська термінологія і сучасність: Матеріали 2 Всеукр. наук. конференції. — Київ, 1997. — С. 19—23.
2. ДСТУ 3966-2000. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять.
3. Рицар Б. Засади унормування української фахової термінології. Стандартизація термінології / http://lp.edu.ua/tc.terminology/TK_concept.htm; див. також: Рицар Б. Стандартизація української термінології та її гармонізація з міжнародною — головний чинник утвердження державності України // Стандартизація, сертифікація, якість. — 2001. — № 1. — С. 30—32.
4. Вакулєнко М. Російсько-український словник фізичної термінології / За ред. проф. О. В. Вакулєнка. — Київ: Поліграфічний центр Київського університету імені Тараса Шевченка, 1996. — 236 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. — 1440 с.
6. Пілецький В. Функціонування віддієслівних термінів з суфіксом -ка в українській фізичній термінології // Проблеми української науково-технічної термінології: Тези 3-ї Міжнародної наукової конференції. — Львів, 1994. — С. 82—83.
7. Русско-украинский словарь // Голова ред. колегії акад. АН УРСР І.К. Білодід.: У І—III т. — Київ: Наукова думка, 1968.
8. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська. — Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. — 400 с. — Бібліогр.: с. 391—398.
9. Соколова С.О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові / Світлана Олегівна Соколова. — К.: Наукова думка, 2003. — 287 с.
10. Вакулєнко М.О., Вакулєнко О.В. Англійсько-німецько-російсько-український комп'ютерний словник природничих термінів / INTAS-UA № 95-263.
11. Вакулєнко М.О., Вакулєнко О.В. Тлумачний словник із фізики. 6644 статті. — К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. — 767 с.

НОВИНИ ДЕРЖСПОЖИВСТАНДАРТУ УКРАЇНИ

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ КОНКУРС ЯКОСТІ «100 КРАЩИХ ТОВАРІВ УКРАЇНИ» 2010 РОКУ

1 березня розпочинається Всеукраїнський конкурс якості продукції (товарів, робіт, послуг) «100 кращих товарів України» 2010 року. Про це заявила Голова Держспоживстандарту України Лариса Лосюк під час спільного засідання Головної конкурсної комісії та Головного конкурсного журі Всеукраїнської виставки-конкурсу дитячого малюнку «Я хочу жити в якісному світі».

Конкурс традиційно відбуватиметься у два етапи: регіональний та загальнодержавний. Регіональний проводитиметься з березня по липень. Наприкінці цього етапу визначаться його переможці, які й змагатимуться за перемогу в конкурсі у загальнодержавному етапі, що відбудеться із липня по листопад.

Було також прийнято рішення оголосити проведення з 1 квітня Всеукраїнської виставки-конкурсу дитячого малюнку «Я хочу жити в якісному світі» 2010 року. ■